

Մի հատուած Որոգենէսի զրոածներէց եւ
Պատմաւ լայն եւ նուրբ գրոց ձեռագիրը:

Երաբար-ի անցեալ համարում Գրի-
գոր Աբաշեղագործի մասին խօսելով յիշել
էինք, որ նորա ուսուցիչն է եղել ժամանա-
կի ամենանշանաւոր քրիստոնեայ գիտնական
Որոգենէսը: Սա ծնուած է 185—186 թու-
ականներին Աղեքսանդրիա քաղաքում քրի-
ստոնեայ ծնունդներէ: Հայրը Լեւոնիգոս, մի
ուսնուր եւ բարեպաշտ անձն, իւր որդուն
մանուկ հասակում քրիստոնէական դաստի-
արակութիւն տալուց յետոյ նահատակուե-
ցաւ Սեպտիմոս Սեբրոսի (193—211) հանած
հալածանքի ժամանակ եւ դասուեցաւ այս-
պիսով քրիստոնէութեան ամենահին սուր-
բերի կարգը: Այդ միջոցին Աղեքսանդրիա-
յում ծաղկում էր կատեխետների գպրոցը,
քրիստոնեայ աշխարհի ամենահին եւ ամե-
նազղեցիկ ուսումնաւարներից մէկը, որ ինչ-
պէս անունը ցոյց է տալիս հեթանոսու-
թիւնից դարձածներին քրիստոնէական գի-
տելիքներ հաղորդելու նպատակով բացու-
ած՝ հեռզհեռէ ժամանակակից գիտութեան
բարձրագոյն հանդիսարան դարձաւ: Հեթա-
նոս փիլիսոփաներին գիտութեան զէնքով
քրիստոնէական ճշմարտութիւնը յայտնի կա-
ցուցանելու միջոց ընձեռելով: Զարմանալի
ընդունակութեան տէր եւ անչափ ուսում-
նատենչ Որոգենէսը գպրոցի իսկական հիմ-
նադիրների՝ Պանթենոսի եւ Կղեմէս Աղեք-
սանդրացու ձեռքի տակ կրթուեցաւ եւ գեո-
18 տարեկան հասակում ուսուցանել սկսե-
լով այս գպրոցի ամենամեծ ներկայացուցի-
չը հանգիստացաւ: Միևնոյն ժամանակ յարա-
բերութիւն էր պահպանում նա հեթանոս
գիտնականների հետ եւ մանաւանդ նոր պղա-
տոնական փիլիսոփայութեան հիմնադիր Ամ-
մոնիոս Զալքասի ազդեցութեան ներքոյ խո-
րատուողում յունական փիլիսոփայութեան
գաղտնիքների մէջ: Այսպիսով նա այնպիսի
ընդարձակ եւ բազմակողմանի գիտութիւն
ձեռք բերեց, որ նորա համբաւը նաեւ հեռու

տեղեր տարածուեցաւ: Աղեքսանդր Աւերոս
կայսեր ուսումնասէր մայրը Յուլիա Մամէա
նորան Անախը հրաւիրեց խօսակցելու նորա
հետ աւտուածաբանական խնդիրների վերայ,
իսկ ծերութեան հասակում նամակագրու-
թիւն ունէր նա քրիստոնէութեան համա-
կիր փիլիսոփոս Արաբացի կայսեր եւ նորա կին
Սեբրայի հետ:

Մանկութիւնից ի վեր մեծ հակումն
ուսննալով գէպի ճգնական կեանքը, ինչպէս
եւ մի բուն ձգտում քրիստոնէութեան հա-
մար նահատակութիւն իսկ յանձն առնելու,
Որոգենէս մի ծայրահեղ միջոցի է դիմում՝
ներքինացնում է ինքն իրեն եւ այդ հանգա-
մանքը դառնում է նորա մեծագոյն գգրադ-
ութիւնների պատճառը: Երբ նորան Պա-
ղեստինում չնայած այս ծանր արգելքին եւ
առանց Աղեքսանդրիայ եպիսկոպոսի կամքը
հարցնելու քահանայ են ձեռնադրում վեր-
ջինս, որ արգէն զայրացած էր նորա գէմ
մի ժողովով բանագրում է նորան եւ կար-
գազուրկ հրատարակում որ եւ ընդունուում
է շատ եկեղեցիների կողմից: Այնուհետեւ
նա քաշուած կեանք է վարում Պաղեստի-
նիոյ Կեսարիա քաղաքում ուր եւ մի գպրոց
է հիմնում եւ ուսուցանում այնտեղ մինչեւ
իւր մահը: Մաքսիմինոս Թրակացու հանած
հալածանքի ժամանակ նա ստիպուած էր
խոյս տալ եւ մի քանի տարի թաքստեան
մէջ ապրել իսկ Կեսարի օրով նա բռնուում
եւ տանջանքի է ենթարկուում՝ միայն իւր
մեծ համբաւի շնորհիւ մահից զերծ մնում:
Որոգենէսի մահը տեղի ունեցաւ հաւանա-
կնաբար 254 թ. ին:

Որոգենէս թէ իւր գպրոցից ելած ա-
շակերտների միջոցով եւ թէ մանաւանդ իւր
սեփական գրուածներով ահագին ազդեցու-
թիւն է գործել եկեղեցական գիտութեան
զարգացման վերայ, չկայ գրեթէ մէկը հին
եկեղեցւոյ նշանաւոր հայրերից, որ անմիջա-
պէս կամ միջնորդաբար նորանից մի բան սո-
վորած չլինէր: Ամենից առաջ նա մեծ ծա-
ռայութիւն է մատուցել ս. Գրքի անվթար

պահպանութեան գործին իւր « Զեքսապլա » կոչուած հսկայական գրուածքով, ուր նա երրայական բնագրի մօտ գէժ առ գէժ զըրել էր նոյն բնագիրը յունարէն գրերով և յունարէն չորս թարգմանութիւնները՝ ի թիւըս որոց և Եօթանասնից թարգմանութիւնը, մտրեւելով այն որքան կարելի էր մինչև իւր ժամանակ ներս ստորգած սխալներէր: Ի հարկէ այսպիսի մի գրուածքից մի քանի օրինակ պատրաստել հեշտ բան չէր, և երևի նա ոչ մի անգամ ամբողջապէս արտագրուած չլինելով մեր ձեռքը չէ հասել, բացի Եօթանասնից թարգմանութիւնից, որ բաղմամբիւ մնացորդների միջոցով վերականգնել կարելի է եղել: Ապա նա թողել է մեծ քանակութեամբ և բաղմատեսակ մեկնաբանական, դաւանաբանական, ջատագովական գրուածներ և թղթեր, որոնց թիւն ըստ աւանդութեան վեց հազարի է հասնում և նոցանից մեզ հասած մնացորդները ցոյց են տալիս, թէ այդ թիւը մեծ չափազանցութիւն չէ: Մեկնաբանական գրուածները առաջին տեղն են բռնում նորա գործերի մէջ, որով և Որոգենէս քրիստոնեայ եկեղեցւոյ առաջին մեծ մեկնաբանն է հանդիսանում: Բայց պակաս նշանաւոր չէ նորա « Վասն Սկզբանց » դաւանաբանական գրուածքը, որով առաջին մեծ փորձն է եղել՝ բոլոր ատուածաբանական խնդիրները մի սխտեմի վերածել և մի ընդհանուր ըսկզբունքի ներքոյ նոցա համար լուծումն որոնել: Այս գրուածքի մէջ արծարծուած գաղափարները մեծ գեր են խաղացել Գ. Գ. և Ե. դարերի դաւանաբանական վէճերի մէջ և որովհետև Որոգենէս աւելի փիլիսոփայ էր քան բուն մտքով աստուածաբան, առաջնորդուել էր այնպիսի մի սկզբունքով, որի բուն հիմքը աւելի յոյն փիլիսոփայութեան քան Աւետարանի մէջ էր թաղուած և յայտնել էր շատ այնպիսի մտքեր, որոնց ուղղափառ գաւառութեան հակառակ լինելը գնալով աւելի էր պարզում՝ նորա ամբողջ ուղղութիւնը շատ նշանաւոր հայրերի կողմից

ընդդիմութեան հանդիպելուց յետոյ վերջնականապէս դատապարտուեցաւ Յուստինիանոս Մեծի հրամանով 553 թուին, կազմուած ժողովում, որ Ե. տիեզերական ժողովէ կոչուում:

Այս համառօտ ակնարկից փոքր իշատէ պարզ պէտք է լինի, թէ ինչքան նշանակութիւն ունի Որոգենէսի պէս մի անձնաւորութեան երկերի ամեն մի հատուածը պատմական ուսումնասիրութեան համար: Հայր Զարբանալեանի յիշատակութիւնից երևում է* որ մեր ձեռագիրներում յայտնի են եղել մինչև այժմ միայն մի քանի հատուկտորներ նորան ընծայուած: Որոցանից փարիզի մատենադարանում գտնուածը ինքս աչքի եմ անցրել և ինչքան յիշում եմ անընդան բաներ էին: Ներկայ համարում յառաջ ենք բերում մի հատուած, որի վաւերականութեան վերայ ինքն ըստ ինքեան կասկածելու տեղիք չկայ, քանի որ ուրիշ աղբիւրներից էլ յայտնի է, թէ Որոգենէս Եղեկիէլի մարգարէութեան մեկնութիւն գրել է և քանի որ ներկայ հատուածի մէջ աչքի ընկնող մեկնութեան այլաբանական սփռ և խորին հմտութիւնը Որոգենէսի համար արտայայտիչ յատկանիշներ են: Սակայն առանձնապէս ուշագրութեան արժանի է այստեղ արտայայտուած գաղափարը Մարիամ՝ Աստուածածնի անխախտելի կուսութեան մասին, որ Ե. դարու սկզբներում միայն մի մեծ վէճի առիթ է եղել և որ նոյն Որոգենէսի մի ուրիշ գրուածքում այլ կերպ է բացատրուած: ** Մասնագէտներին է մնում որոշել, թէ արդեօք մեր հատուածի մէջ յայտնուած գաղափարը կարող է նրանք լինել:

Եղեկիէլի մեկնութիւնից յունարէն միայն մի փոքրիկ հատուած է յայտնի և 14 մեկնաբանական ճառեր նոյն մարգարէու-

* Մատենադարան հայկական թարգմանութեանց նախնեաց. եր. 649. Վենետիկ. 1889:

** Տես. Real-Encyklopädie, Herzog und Plitt. 2. & Aufl. B. 9. p. 313.

Թեան վերաբերեալ՝ լատիններէն թարգմանութեամբ,* որոնցից ոչ մէկը ինչքան ըստուգել կարող ենք, նոյն չէ մեր հատուածի հետ:

Մեզ մնում է այժմ մի քանի խօսք տեսել այն ձեռագրի մասին, որից արտատրուած է ներկայ հատուածը: * Մայր ցուցակի հ. 1608 ձեռագիրն է այդ, որ իւր առաջին երեսում բնագրից տարբեր գրերով ունի հետեւեալ վերնագիրը. «Պատճառ լայն և նուրբ գրեանց, առեալ ի հարցն սրբոց և ի վարդապետաց, և ի մի հաւաքեալ և հոգացեալ մեծ բարունապետին Գրիգորի Արգւոյ Աբասայ. Քրիստոս Աստուած Մեսիայ և Մանուիէլն շնորհաւոր արասցէ զսայ վարդապետի խաչատրոյ»: Թէ և գրքի վերջից թերթեր ընկած լինելով յիշատակարան ևս պակասում է, բայց ինչպէս մէջի մէկ երկու յիշատակութիւններից երեւում է, այս ձեռագրի ստացող խաչատուր վարդապետը ժէ. դարու գրող կեչառուեցին է. ** իսկ թէ ո՞վ է գրուածքի հեղինակ Աբասի որդի Գրիգոր վարդապետը, այդ մասին երեւի Հայր Զարանալեան ևս նոյնքան տեղեկութիւն ունի, որքան և մենք:*** Գրքի սկզբում հեղինակը մի փոքրիկ յառաջաբան է դնում, բայց այդտեղ ոչ մի պատմական ծանօթութիւն չ'իւր մասին: Զեռագրի մեծ մասը հին շղագրով է, բայց կան մի քանի կտորներ մանր երկաթագիր, որ աւելի հին են երեւում և աւելի կարեւոր գրչութիւն. կայ և մի թերթ նօտրագիր, որ ընկած թերթերից մէկին փոխարինում է և աւելացրած է երեւի գիրքը վերջին անգամ կազմելու միջոցին:

Այս գիրքը իւր բովանդակութեամբ խիստ հետաքրքրական է նախ և առաջ այն պատճառով, որ նա ներկայացնում է մի փորձ

համառօտ ծանօթութիւն տալ Հին և Նոր կտակարանի բոլոր գրուածների ծագման և նշանակութեան մասին, այսինքն տալ մօտաւորապէս այն բանը, ինչ որ արդի աստուածաբանութեան մէջ Հին և Նոր կտակարանի ներածութիւն է կոչուում: Հեղինակն ամէն անգամ նախ ինքը իւր ունեցած տեղեկութիւնները գրի է առնում և ապա մէջ է բերում հատուածներ զանազան հարց գրուածներից (գլխաւորապէս Ասկեբերանից և Եփեսոսի միջ), որչափ այդ գրուածները մատչելի են իրեն և որչափ նա նոցա նպատակայարմար է գտնում: Արդեօք այս ձեռնարկութիւնը նա ինքնաբերաբար է սկսել, թէ արդէն պատրաստի մի նախագաղափար ունեցել է աչքի առաջ՝ գծուար է որոշել, ինչպէս առհասարակ ամբողջ ձեռնարկութիւնը այնպէս և ի մասնաւորի հայրերից յառաջ բերած հատուածները, որոնց մէջ բացի մեր հրատարակածից կան նաև ուրիշները շատ հետաքրքրական, մանրամասն հետազոտութիւնների կարօտ են և ընդարձակ ուսումնասիրութեան նիւթ: Բացի Հին և Նոր կտակարանի գրուածների պատճառներից՝ այստեղ կան նաև բացատրութիւններ փիլոնի գործերի, Գրիգոր Աստուածաբանի, Բարսեղ Կեսարացու և Գրիգոր Նիւսացու երեսնաչափ ճառերի, Դիոնիսիոս Արիստագացու, Եւագրի, Գաւիթ Անյաղթի հեղինակութեանց մասին, կենսագրական տեղեկութիւններով հանդերձ, որոնց իսկական արժէքն ևս դժուար է առայժմ մեզ որոշել: Թէ ի՞նչ տեսակէտի ներքոյ այս գրուածքները օ. Գրքի հետ կապուում են և ինչո՞ւ նոցա տարբերութիւնը ցոյց աւելու համար չ'այն, և ճուրբ՝ բառերն են գործածուում, * նոյնպէս ուսումնասիրութեան առարկայ է և կապ ունի այն խնդրի հետ, թէ ի՞նչ գաղափար են ունեցել մեր հայրերը կանոնի մասին զանազան ժամանակներում, ո՞ր գրքերն են կանոնական համարել և ո՞րը տարականոն:

Կ. Վ.

* A. Harnack—Geschichte der Altchristlichen Litteratur. p. 364.

** Բառացի, միայն կէտաղբութիւնն ըստ իմ ըմբռնման:

*** Տես. Զարանալեան. Նոր Մատենագրութիւն, եր 248:

**** Տես. Հայկական Հին դպրութեան պատմութիւն. Բ. տպ. եր. 733:

* Այդ բառերը գործ են ածում նաև Մեխիթար Այրիվանեցին և ուրիշները: